

HAL
open science

Reforma a ekonomický přechod v Československu

Bernard Chavance, Miroslav Hrnčíř, Jana Izáková, Václav Klusoň, Judita Štouračová, Kamil Janáček

► **To cite this version:**

Bernard Chavance, Miroslav Hrnčíř, Jana Izáková, Václav Klusoň, Judita Štouračová, et al.. Reforma a ekonomický přechod v Československu. Cahiers du CEFRES, 1992, Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu, 1, pp.7-21. halshs-01937516

HAL Id: halshs-01937516

<https://shs.hal.science/halshs-01937516>

Submitted on 28 Nov 2018

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution - NonCommercial 4.0 International License

Cahiers du CEFRES

N° 1, Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu
Olivier Bouin, Marie-Elizabeth Ducreux, Fabrice Martin (Ed.)

Bernard CHAVANCE, Miroslav HRNČÍŘ, Jana IZÁKOVÁ, Václav KLUSOŇ,
Judita ŠTOURAČOVÁ, Kamil JANÁČEK
Reforma a ekonomický přechod v Československu

Référence électronique / electronic reference :

Bernard Chavance, Miroslav Hrnčíř, Jana Izáková, Václav Klusoň, Judita Štouračová, Kamil Janáček, « Reforma a ekonomický přechod v Československu », Cahiers du CEFRES. N° 1, Sociální a politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu, Olivier Bouin, Marie-Elizabeth Ducreux, Fabrice Martin (ed.).

Mis en ligne en / published on : décembre 2010 / december 2010

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c1/chavance_1992_ekon_prechod_cs.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Reforma a ekonomický přechod v Československu

Shrnutí diskuse ze dne 10. března 1992

Toto studijní setkání bylo první ze tří akcí organizovaných CEFRESem na téma "Sociální a politická proveditelnost ekonomických reforem". Účelem setkání bylo zhodnocení již více než rok trvajících úsilí o uskutečnění radikální reformy československé ekonomiky. Na třicet československých ekonomů zde vyslovilo své názory na různé aspekty stabilizační politiky a nového strukturálního uspořádání.

Cesty a dilemata systémového přechodu v postsocialistických ekonomikách

B. Chavance, Université Paris 7 a CEMI/EHESS

B. Chavance přednesl několik metodologických myšlenek vycházejících z porovnání současných systémových transformací (ve střední Evropě, v bývalé NDR, v bývalém Sovětském svazu a v balkánských zemích): Nemáme k dispozici všeobecnou teorii přechodových jevů. Je třeba vypracovat politickou ekonomii systémového přechodu. Přitom je třeba rozlišit tři různé úrovně: všeobecné problémy přechodu k modernímu kapitalistickému systému, zde můžeme vycházet z bohatých historických zkušeností; zvláštní systémové problémy přechodu dřívějších "socialistických" ekonomik (kterým zde bude věnována zvláštní pozornost); specifické národní problémy této transformace v těchto zemích v závislosti na výchozích podmínkách (včetně doposud dosaženého stupně reformy), na historických, politických a kulturních zvláštnostech.

Ačkoliv proces transformace je ještě historicky omezený, lze již v jeho první fázi formulovat některé teze, které nám poslouží jako východisko pro následující úvahy.

1. Zhroucení starých regulačních mechanismů probíhá rychlejším tempem než stabilizace nových mechanismů.
2. Transformace je zejména na začátku doprovázena silnou ekonomickou depresí (snížení výroby a životní úrovně, silný nárůst nezaměstnanosti).
3. Chování podniků se jen velmi pomalu přizpůsobuje změnám v ekonomickém prostředí.
4. Soustředěná struktura průmyslu často omezuje očekávané pozitivní vlivy liberalizace cen.
5. "Velká privatizace" se jeví jako složitý nebo riskantní proces, zejména má-li být provedena rychle.
6. Problémy v sociálně-politické proveditelnosti mohou vystavit ekonomickou reformu rizikům či vést dokonce ke zvratu v jejím průběhu.
7. Uvnitř federativních států i ve vztazích mezi jednotlivými národními ekonomikami se rýsuje tendence k oslabování vzájemných ekonomických vztahů, případně k ekonomické dezintegraci větších celků.
8. Vytvoření nových peněžních, bankovních a finančních instancí je jedním z klíčů transformace.
9. Předpovědi většiny tvůrců nebo pozorovatelů transformace se do značné míry rozcházejí se skutečným vývojem tohoto procesu.

Dimenze transformace

Obvyklý přístup rozlišuje: makroekonomickou stabilizaci, institucionální transformaci, strukturální změny. Pokud se nezastavíme u zjednodušujícího protikladu mezi šokovou a postupnou léčbou, musíme konstatovat, že u stabilizace se jedná o krátkodobý proces, zatímco institucionální a strukturální změny probíhají ve středních a dlouhodobých časových úsecích. Stabilizace se posuzuje především z hlediska měnového. V důsledku nepřed-pokládaně silné deprese vzniká nutnost stabilizace reálné ekonomiky, která by zastavila kumulující úpadek hospodářské aktivity. Konfliktní vztahy mezi měnovými a reálnými dimenzemi stabilizace jsou podstatného rázu, stejně jako komplexní vztahy mezi stabilizací, institucionální transformací a strukturálními změnami, které poukazují na neshody mezi jednotlivými časovými úseky přechodu. Systémový přístup k ekonomickým změnám by umožnil zahrnout do pojetí těchto komplexních transformačních procesů rovněž jejich sociální dimenzi, přičemž by zohledňoval vývoj struktury činitelů a účastníků těchto procesů, jejich představ a chování.

Pojem transformace

Pojem "přechod k tržní ekonomice" je příliš orientovaný na výsledek, pokud předpokládá, že konečný stav systému je předem znám, stejně jako výchozí situace. Můžeme mluvit o systémové transformaci v tom smyslu, že starý systém se rozkládá a ztrácí svou globální soudržnost, přičemž trvale ovlivňuje vývoj ekonomiky a společnosti. Přetrvává však velká nejistota týkající se povahy nově vznikajících vztahů, transformace může pokulhávat nebo se zastavit nebo vyústit do nového nepředvídaného či nežádoucího systému. Proto je třeba dát přednost otevřené koncepci "přechodu" před finalistickou interpretací tohoto procesu. To neznamená, že se vzdáváme jasné představy normativních cílů přechodu. Ačkoliv systémová transformace představuje "východisko z krize" starého systému, sama o sobě představuje krizový proces. Z toho vyplývají následující metodologické závěry: nástroje a teoretické přístupy vypracované pro výzkum stabilních systémů jsou nedostatečné nebo nepřizpůsobené pro výzkum krizí. Proto je třeba vypracovat nebo mobilizovat nové nástroje a přístupy.

Představy o transformaci

V souvislosti s přechodem se projevují dva základní přístupy či postoje. Při určitém zjednodušení je možné je rozlišit následujícím způsobem: liberální optimismus spočívá na jednoduchém modelu kapitalismu: soukromém majetku a samoregulujícím se trhu. Tento systém by se měl záhy regulovat sám, jakmile jsou rozrušeny umělé struktury socialistické ekonomiky. Náklady transformace představují cenu, kterou je třeba zaplatit, aby se za několik let dostavila prosperita vlastní liberálnímu kapitalismu. Úpadek výroby odpovídá eliminaci neúčelných a konkurence neschopných aktivit, nezaměstnanost je pouze dosud skrytým jevem, nově vznikající nerovnost má stimulační vliv na podnikavost. Institucionální opatrnost (nebo pesimismus) naopak zdůrazňuje existenci odlišných modelů kapitalismu, čas nutný k provedení systémových změn, které mohou trvat jedno či více desetiletí. Zvláštní podmínky každé země, složitý proces získávání zkušeností ze strany příslušných činitelů, zvládnutí vícerozměrného procesu transformace (včetně neočekávaných a opačných vývojových tendencí) hrají v této představě zásadní roli. Sociálně-politická proveditelnost není vnuceným vnějším činitelem, ale je vnitřní dimenzí ekonomické transformace.

Cíle transformace

Pojem "tržního hospodářství" je příliš abstraktní nebo omezující, aby definoval přesný požadovaný cíl (normativní orientaci) přechodu. Zdá se mi, že "moderní kapitalismus" je vhodnějším pojmem. Představy vycházející z 19. století nebo z doby předválečné jsou zavádějící. Tržní hospodářství evokuje pojem rovnováhy a výměny, rovnoprávných ekonomických činitelů a obecně statického světa. Kapitalismus v sobě zahrnuje komplexní, konfliktní a dynamický systém, založený na vztazích nerovné moci mezi ekonomickými činiteli a peněžní ekonomikou výroby.

Na méně abstraktní úrovni si klademe otázku týkající se různých typů moderního kapitalismu s jejich rozličnými institucionálními formami, sociálním kompromisem a různou výkonností. Tak rozlišuje P. Marer ve studii pro OCDE západoevropský, americký a asijský model "již prosperujících tržních ekonomik" (což ostatně napovídá, že ne každý kapitalismus musí být nezbytně úspěšný). Konstatuje následující společné rysy: právní stát, soukromé vlastnictví, konkurence a obchod, zdravá měna, dostatečné úspory, neodrazující daňový systém, fungující bankovní systém, pozornost věnovaná infrastrukturám a životnímu prostředí, možnosti osobního úspěchu. Mohli bychom dodat i efektivní státní administrativu. Mezi různými modely moderního kapitalismu se sociální tržní hospodářství nebo smíšený západoevropský kapitalismus jeví jako žádoucí cíl pro střední Evropu z důvodů kulturních, normativních i pragmatických.

Problémy a dilemata transformace

Komplexní proces přechodu vyvolává velký počet společenských a systémových problémů, kterým jsou vystaveni jedinci, organizace a vláda. O problému institucionálních inkoherencí nebo všeobecněji neshod různých časových fází proměny -- který je historikům dobře znám -- jsme se zde již zmínili. K němu přistoupí problém ne-realistických anticipací v oblasti sociálních přeměn: tuto nevyhnutelnou tendenci lze

oslabit účinnými výchovnými opatřeními, jako např. kolektivním jednáním o vývoji mezd nebo indikativním plánováním (jako ve Francii v 50. a 60. letech). Riziko "zklamání reformou" však dále přetrvává a mohlo by následovat po zklamání bývalým režimem. Vztah mezi hospodářstvím a sociální sférou se jeví rovněž problematickým. Dominantní přístup chápe sociální sféru jako něco, co je mimo trh, její funkci vidí v tom, že tlumí nevyhnutelné náklady spojené se znovuospořádáním hospodářství. V tom spočívá idea tzv. "sociální sítě". Ve skutečnosti má interakce ekonomických a sociálních dimenzí při systémové proměně zásadní význam. Zároveň s otázkou o sociální a politické proveditelnosti ekonomických reforem totiž vzniká i problém ekonomické proveditelnosti sociálních a politických změn.

Dilemata přechodu jsou početná. Je třeba si vybrat rychlejší tempo, i když cena tohoto procesu pak může být vyšší, zvýšit nejistotu konečného výsledku reformy, a tím ohrozit samotnou transformaci, anebo dát přednost postupným změnám (gradualismu) s nebezpečím vystavení se vlivům degenerovaných forem starého systému? Je třeba dát přednost makro- nebo mikro-ekonomickým přeměnám? Existuje celá řada normativních dilematů: vzniká silné napětí mezi hodnotami ekonomické efektivnosti, sociální (a historické) spravedlnosti, politické svobody a sociální solidarity. Lze pozorovat přítomnost všech těchto hodnot, které se stávají v demokratických státech předmětem veřejných diskusí. Různé formy moderního kapitalismu představují rozličné a vyvíjející se kompromisy mezi těmito hodnotami.

Taktické otázky transformace

Jako nejvhodnější se jeví jasná představa o cílech, problémech a dilematech systémového přechodu a značně pragmatický přístup, který zohledňuje časové a místní podmínky. Aktivní politika je nezbytná v ekonomické, sociální a průmyslové oblasti, přičemž hlavním cílem musí být podněcování organického růstu moderního kapitalismu. To však předpokládá modernizaci státu: odloučení státu od ekonomiky, oddělení veřejné a soukromé sféry, vytvoření veřejné administrativy a služeb pro veřejnost, podporování účinné administrativy. Tato dimenze přechodu má zásadní význam. V moderním kapitalismu, který je rovněž "uskutečnitelným kapitalismem", představují měna a čas základní prvky. V tomto systému a při přechodu k tomuto systému, hrají historické zkušenosti důležitou roli. Uvažujeme-li o propojenosti ekonomické a sociální sféry, vyplývá z toho, že ekonomie musí usilovat o dialog s ostatními společenskými vědami jako jsou sociologie, politologie a především historie za účelem formulování politické ekonomie proveditelného systémového přechodu.

Politika přechodu k monetarizovanému ekonomickému systému

M. Hrnčír, Ekonomický ústav ČSAV

Současný vývoj měnové politiky v Československu je nutno chápat v kontextu tohoto přechodu; kolísání úrokové míry, peněžní zásoby, jakož i devizových kursů musí být chápáno v souvislosti s probíhající institucionální reformou měnové a finanční sféry.

Základní kámen této reformy se týká bankovního sektoru. Na rozdíl od Polska a Maďarska udrželo Československo do roku 1989 velmi přísnou institucionální organizaci. Duální bankovní systém (centrální/obchodní banky) byl zaveden v roce 1989 a posílen v únoru 1991 přijetím zákona o nezávislosti centrální banky a oddělení aktivit bankovní sféry od financování státního rozpočtu. Nezbytné právní předpoklady pro rozvoj bankovní činnosti se zdají být takto splněné. Nicméně výsledky dosažené v oblasti reformy bankovnictví a obecněji výsledky dosažené ve finanční a měnové sféře zůstávají skromné v porovnání s výsledky makro-ekonomického stabilizačního procesu. Tato asymetrie vyplývá z velice silné specializace bank, z jejich nedostatečného vybavení kapitálem, z nerozvinuté bankovní sítě... Současná situace je charakterizována nedostatkem konkurence v bankovním sektoru, který přesto již zahrnuje 41 tuzemských a několik zahraničních bank. Tato slabá konkurence se projevuje vysokými maržemi k úrokovým sazbám, vysokými zisky dosaženými bankami ale též slabými finančními inovacemi.

Podmínky zavádění cizích bank nejsou odpovědné za tento stav, avšak tyto banky omezují svou činnost na aktivity obchodních bank a nepředstavují opravdovou konkurenci pro tuzemské komerční banky.

Činnost bank, které budou záhy privatizovány, bude zkomplikována problémy likvidity a platební schopnosti, spojenými s akumulací pochybných pohledávek. Úsilí podniknuté v této sféře vedlo již ke zvýšení kapitálového kvocientu bank z 1,5% v roce 1990 na 5% v roce 1991. Tento ukazatel však stále ještě nedosahuje 8% předpokládaných Cookovou reglementací. Všeobecně lze říci, že privatizace bankovního sektoru nemůže sama o sobě zvládnout zděděné problémy, takže opatření směřující ke konsolidaci bankovní bilance (jako např. transformace pohledávek ve finanční účasti) a posílení konkurence se jeví jako nezbytné.

Hodnocení měnové politiky je založeno na tom, že zřejmě došlo k nadměrné restrikci (overshooting) peněžních agregátů v roce 1991, jejímiž důsledky lze zčásti vysvětlit hloubku následné ekonomické deprese. V prvním čtvrtletí 1991, tj. v období, do kterého zasáhla liberalizace cen, se množství peněz nominálně zmenšilo. Tato silná měnová restrikce není pouze výsledkem politiky centrální banky, ale i důsledkem chování obchodních bank, které drasticky omezily poskytování úvěrů vzhledem ke snížení vkladů a zvýšené nejistotě. Reálné úrokové míry byly však celkově v roce 1991 negativní v důsledku vysoké lednové hodnoty inflace. Proto je těžké posuzovat otázku nadměrné restrikce peněžních agregátů a jejího recesivního dopadu odděleně od struktury finanční činnosti československé ekonomiky (extrémní závislost podniků na bankovním financování, kumulovaná zadluženost mezi podniky a bankami při poskytování nových úvěrů...)

V diskusi následující po příspěvku pana Hrnčíře bylo pojednáváno o technických a finančních kapacitách bank, o jejich vlivu na vývoj sítě místních provozoven, o rozvoji nových finančních služeb a o přizpůsobení se konkurenci při poskytování úvěrů. Měla by se poskytovat prioritní pomoc bankám za účelem usnadnění jejich rozvoje a modernizace. Dále bylo konstatováno, že příliš velká pozornost byla věnována makroekonomické politice. Vzhledem k setrvačnosti v chování mikroekonomických činitelů se jeví jako nezbytné vést velice restriktivní měnovou politiku za účelem dosažení žádoucích výsledků. Podobnou situaci lze pozorovat při podporování vývozu, které se zakládalo především na masivní devalvaci československé koruny. Proto se požaduje lepší koordinace makro- a mikroekonomické politiky k dosažení strukturních změn. Důležitým opatřením by bylo z tohoto hlediska zrušení části dluhů podniků vůči bankám. Takové opatření by umožnilo bankám provést úvěrové operace vůči podnikům se zřetelem na delší časový úsek a podniky by takto zvýšily svou atraktivitu pro zájemce ze soukromé sféry, vláde a centrální bance by kromě toho umožnilo přistoupit k politice, která by byla oprostěna od potíží vyplývajících ze starého typu regulace.

Rozpočtová politika federace

J. Izáková, Institut pro hospodářskou politiku VŠE

Rozpočtová politika je rovněž silně ovlivňována realizací radikálních reforem od začátku 1991, zejména liberalizací cen a zrušením větší části subvencí. Vývoj veřejných financí v roce 1991 je proto úzce spjat jednak se strukturálními změnami v příjmech a výdajích státního rozpočtu, jednak s kolísáním tuzemské hospodářské aktivity. Jako příklad uveďme rozpočtový dopad efektivního snížení vnitřní výroby, které bylo třikrát vyšší než předpokládáno. Tento dopad lze prokázat na vývoji rozpočtu během roku 1991.

První pololetí 1991 bylo charakterizováno překročením stanovených cílů, zejména v oblasti příjmů. K tomu došlo v důsledku zvýšení příjmů z daně ze zisků podniků, jejichž zisky značně vzrostly v souvislosti s výrazným zvýšením prodejních cen v lednu (kdy se inflace blížila 26%). Následovalo snížení daní z obrátů u zboží a služeb v květnu 1991, čímž byl využit stávající manévrovací prostor. Státní rozpočet končil v prvním pololetí 1991 v souladu s předpověďmi s přebytkem osm miliard korun. Ve druhém pololetí se tato tendence obrátila v důsledku snížení zisků (které vyplývalo částečně ze zdražení dovozu vzhledem k devalvaci koruny), jakož i slabé reakce na zvýšenou poptávku způsobenou snížením daní z obrátů a služeb. Roční rozpočet končil s lehkým deficitem.

Všeobecný růst výdajů byl v dostatečné míře kontrolován a přesáhl předpokládané výdaje pouze o 0,4%. Tento vývoj představuje v podstatě silnou redukci podílu rozpočtových výdajů na (čistém) národním důchodu (dosáhl asi 45%, což odpovídá situaci v některých zemích s tržním hospodářstvím). Změna orientace výdajů pokračovala, ale naráží na relativně výraznou setrvačnost. Přitom jsou úvěry na restrukturalizaci průmyslu velice omezené a nepřesahují 0,6% rozpočtových výdajů. K usnadnění restrukturalizace průmyslu by bylo třeba poskytovat selektivní finanční pomoc a daňové úlevy. Takový typ výdajů by nevedl pouze k růstu zisků -- zlepšení hospodářské konjunktury má násobný efekt -- ale umožnil by i úspory v jiných výdajových položkách (např. v oblasti podpor v nezaměstnanosti).

V průběhu diskuse se zdůrazňovalo, že daňová reforma, připravená pro rok 1993, by měla zohlednit technické, institucionální a psychologické faktory. Výpočet a placení různých daní vyžaduje splnění několika předpokladů týkajících se účetnictví podniků, identifikace příjmů z majetku, z kapitálu nebo z vykonané práce fyzických osob. Dále si vyžaduje vybírání daní a odvodů, účinné a důvěryhodné kontrolní orgány. A konec konců velká část populace nechápe ještě souvislost mezi odvodem daní a zajištěním veřejných služeb a sociálními výdaji státu. Zavedení daně z přidané hodnoty v rámci daňové reformy předpokládá především zlepšení účetnictví podniků a větší kontrolu "černé" ekonomické činnosti.

Privatizace a restituce

V. Klusoň, bývalý vědecký pracovník Ekonomického ústavu ČSAV

Privatizace v zemích střední a východní Evropy je velice komplexní proces, jehož skutečné důsledky v oblasti ekonomické, politické, sociální a psychologické se dají obtížně předem odhadnout. Navrácení vlastnictví podniků dřívějším majitelům nebo jejich dědicům ilustruje složitost tohoto procesu. Byly přijaty tři restituční zákony k vymezení právního rámce aplikace podobných operací. První zákon se týká nápravy křivd vzniklých vyvlastněním majetku v obou vlnách znárodnění (první se uskutecnila na základě rozhodnutí demokratické vlády r. 1945, druhá po komunistickém převratu r. 1948). Druhý zákon se týká vyvlastnění na základě překroucení textu tehdy platných zákonů (např. neposkytování kompenzace vyplývající ze zákona). Třetí zákon se vztahuje na restituci pozemků a zemědělského majetku vyvlastněných v rámci agrárních reforem z let 1945 a 1947. Všechny tři zákony stanoví den 25. února 1948, datum komunistického puče, jako rozhodující hranici pro oprávněnost restitučních nároků, přičemž vylučují de jure znárodnění a početné jiné iregularity před tímto datem.

Z toho vyplývají následující problémy: jaký postoj je třeba zaujmout vzhledem k restitučním nárokům týkajícím se vyvlastnění staršího data (vyvlastnění majetku Němců po roce 1939 a sudetských Němců po druhé světové válce) a znárodnění v roce 1945? Jak lze odškodnit nemateriální křivdy? Tyto problémy jsou důsledkem toho, že nelze spojit morální a finanční spravedlnost s politickou proveditelností. V dané situaci je potřebné vyřešit tento společenský problém co nejlépe, aby se mohla tato tragická stránka v československých dějinách co nejrychleji obrátit a abychom se mohli soustředit na provedení budoucích reforem.

Diskuse se zabývala především dvěma tématy: kupónovou privatizací a restrukturalizací podniků veřejného sektoru. Byl zpochybněn smysl privatizace bez příspěvků kapitálu a reálných investic akcionářů. Vývoj privatizačního procesu během posledních měsíců (zvýšený zájem obyvatelstva o kupóny v důsledku slibů některých investičních fondů o získání desetinásobku původního vkladu ve výši 1035 Kčs) dovede nakonec k otázce o chování malých akcionářů a o finanční důvěryhodnosti privatizačních fondů. Kolik akcionářů přilákaných zárukami zisků prodá v krátké době své akcie? Teď, když se tento proces jeví nevratným, je třeba se ptát, do jaké míry bude kontrolovatelným? Restrukturalizace státních podniků je též komplexní proces. Předpokládá stanovení pevných pravidel hry ve vztazích mezi státním podnikem a státem (kontrola ekonomických a finančních výsledků, opuštění politiky systematického subvencování...), mezi státním podnikem a trhem (akceptování konkurence a bankrotu jako sankce za neefektivní hospodaření...)

Integrace československé ekonomiky do světového hospodářství

J. Štouračová, Výzkumný ústav vnějších ekonomických vztahů

Ten, kdo chce vyvodit z obchodní bilance Československa závěry pro posouzení konkurenceschopnosti tuzemských výrobků a možnosti integrace československé ekonomiky do světového hospodářství, musí přistoupit k jejím výsledkům s velkou opatrností. Jedním z největších problémů zůstává oceňování položek v konvertibilní měně a evaluace obchodní výměny s bývalými socialistickými státy, která byla prováděna na základě tvrdého rublu. Tyto vztahy představují v roce 1991 stále značnou část zahraničního obchodu. Na druhé straně poukazují tuzemské statistiky, jakož i údaje OCDE, na výrazné zkrácení, které se často příznivě odráží na československé obchodní bilanci. Pokud vyhodnocujeme nejspolehlivější údaje z období 1990-91, výrazné snížení vývozu do států bývalého RVHP není kompenzováno zvýšením vývozu do států s tržním hospodářstvím. V roce 1991 se snížil výrazně dovoz až o 22%. Problém Československa tkví méně v nevyváženosti jeho zahraničně-obchodní bilance než ve všeobecné redukci objemu zahraničního obchodu. Ve světovém měřítku se podíl zahraničního obchodu Československa na mezinárodním obchodě snížil z 0,46% v roce 1989 na 0,33% v roce 1991. Stupeň otevřenosti československého hospodářství je tudíž menší než například v Belgii či v Nizozemsku.

Pro tyto skutečnosti existují četná vysvětlení: slabá konkurenceschopnost, nesoulad mezi nabídkou československých výrobků a poptávkou ze zemí Západu, omezené prosazení se na zahraničních trzích. Československo, které bylo vysoce ceněným partnerem v RVHP, se stalo strukturálně zastaralým partnerem ve vztahu ke svým novým protějškům. Předimenzovaná průmyslová základna, která je zastaralá a málo přizpůsobivá vůči poptávce ze strany Západu se jeví jako obrovský handicap. Zvyšování vývozu lze tudíž docílit jen pomocí důsledné restrukturalizace průmyslu. Takového dlouhodobého cíle ovšem nelze dosáhnout bez nového definování rámce zahraničního obchodu, jednak s ostatními státy střední a východní Evropy, jednak se státy EHS.

Diskuse se zabývala následky zhroutení RVHP na česko-slovenskou výrobu. V roce 1990 představovaly vývozy do zemí RVHP polovinu všech vývozu, tj. 13% národního důchodu. Zrušení RVHP a stále řídnější zakázky z bývalého Sovětského svazu během roku 1991 vedly ke snížení vývozu do této oblasti o polovinu. Toto snížení poslouží jako vysvětlení poklesu národního důchodu v roce 1991 o třetinu, přičemž oslabení vnitřní poptávky zůstává hlavním faktorem recese. Na druhé straně je zajímavé analyzovat výsledky částečných mikroekonomických přeměn a změn orientace česko-slovenských vývozu. Týkají se v podstatě úzkého okruhu česko-slovenských výrobků, po kterých je na mezinárodním trhu poptávka a které využívaly masívní devalvace československé koruny. V každém případě je strukturální přizpůsobení výrobních zařízení rozhodujícím předpokladem pro trvalý růst česko-slovenských vývozu do západní Evropy a všeobecně i pro integraci československého hospodářství do světové ekonomiky.

Sociální dopady radikálních ekonomických reforem

K. Janáček, Ekonomický ústav ČSAV

Prvním indikátorem je nárůst nezaměstnanosti, který se vyznačuje velkými disproporcemi mezi Českou a Slovenskou republikou. V únoru 1992 dosáhla nezaměstnanost na federální úrovni průměrné výše 7%, tj. 4,3% v České republice a 12,7% ve Slovenské republice. To znamená, že slovenský podíl na nezaměstnanosti je nepřímě úměrný slovenskému podílu na populaci v československé federaci. Věková skupina mezi 18 a 25 je nejvíce zasažena nedostatkem pracovních příležitostí. Představuje zhruba třetinu celkového počtu nezaměstnaných. Vytvoření 70.000 pracovních míst pro absolventy vysokých škol na trhu práce, které bylo podporováno a financováno státem, bylo jednou z hlavních složek vládní politiky zaměstnanosti. Věková skupina mezi 40 a 50 lety je zřejmě relativně ušetřena nárůstu nezaměstnanosti. Pro tuto skutečnost existují dvě možná vysvětlení: buď ještě nebyla reformní opatření ve většině podniků aplikována a propouštění personálu bylo zatím důsledně omežováno, nebo nátlakové skupiny v podnicích, které vyvíjejí tlak na jejich vedení, zastupují především zájmy svých nejstarších pracovníků. Kromě toho vedla zřejmě výše podpory v nezaměstnanosti, která se blížila minimální mzdě stanovené pro rok 1991, mnoho z nezaměstnaných k tomu, aby se nezabývali hledáním nového zaměstnání. Nezaměstnanost může

znamenat i dobrovolné rozhodnutí jedince, především u žen. Tak se zjistilo v průzkumu organizovaném ministerstvem práce, že třetina nezaměstnaných v České republice nepatří mezi ty, kteří opravdu hledají nové zaměstnání.

V důsledku liberalizace cen se chování domácností orientuje na úspory z opatrnosti. Tendence k menší spotřebě domácností je v podstatě důsledkem jejich sebeomezování vzhledem k větší nejistotě. Rozhodnutí k pravidelnému spoření v podobném měřítku jako před liberalizací cen svědčí o přizpůsobení se domácností novým podmínkám. Po roce radikálních ekonomických reforem žije jeden z osmi obyvatel Československa pod hranicí chudoby a jeden ze šesti se zařazuje do vrstvy, která se nachází do 25% nad touto hranicí. Asi třetina populace je v tíživé finanční situaci. Vzhledem k omezeným prostředkům, kterými stát disponuje pro realizaci své sociální politiky, by se měla tato politika více soustřeďovat selektivním způsobem na nejvíce znevýhodněné a zranitelné skupiny (početné rodiny, důchodce...). Předpověď pro sociální sféru je hodně. Tak má například počet nezaměstnaných dosáhnout jednoho miliónu na začátku roku 1993, což by se rovnalo nezaměstnanosti ve výši 14% práce schopné populace. Sociální dopady se v blízké budoucnosti nutně znásobí v důsledku restrukturalizace a modernizace československého hospodářství.

Během diskuse bylo zdůrazněno, že z veřejných statistických údajů o zaměstnanosti zmizel zhruba jeden milión lidí. Nepřesnost statistik týkajících se soukromého sektoru, rychlý vývoj nelegálního sektoru, jakož i vyloučení dílčí nezaměstnanosti z údajů o zaměstnanosti, vyžadují opatrný přístup k interpretaci vývoje nezaměstnanosti. Nárůst nezaměstnanosti (z 1% na 6,6%) byl sice značný, avšak nižší než snížení výroby (které dosáhlo zhruba 25%), což bylo doprovázeno silným poklesem produktivity práce. Udržování stavu zaměstnanců v podnicích, který je často příliš vysoký, bylo financováno vysokými zisky realizovanými na začátku roku 1991 především díky liberalizaci cen a valorizaci zásob. Ve Slovenské republice se produktivita práce snížila ve stejném měřítku jako v České republice. Silný stupeň specializace slovenského průmyslu a slabší vývoj soukromého sektoru zčásti vysvětlují velký nárůst nezaměstnanosti v této republice.